

Tabé ouwe reus. Naar een etnografie van een shantykoor.

Paper voor de Onderzoeksconferentie Cultuureducatie en Amateurkunst, 24-11-2014, Utrecht.

Dr. Evert Bisschop Boele, lector 'New Audiences' Prins Claus Conservatorium/lectoraat Lifelong Learning in Music, Kenniscentrum Kunst & Samenleving, Hanzehogeschool Groningen.

e.h.bisschop.boele@pl.hanze.nl

De eerste keer

Ik lees om te beginnen wat voor uit mijn veldwerknooties.

2 september 2013:

“Op weg naar de 1e repetitie. Veel nagedacht de afgelopen dagen over de scheiding Haren-Harkstede; de ‘harde’ grens van het Winschoterdiep over, een grens die ik bijvoorbeeld met hardloopprondjes ‘onbewust’ niet overschrijd. Een grens met ‘de andere kant’ – gesymboliseerd door een parenclub, een scheepswerfwinkeltje van 70+-ers, een malle friettent, de rommelmarktloods, de leegte. Ook in het achterhoofd dat Oosterhaar zélf dan weer ‘hard’ gescheiden wordt van Haren-West.

Lekker fietstochtje. Veel te zien. Ik merk dat ik onderzoekend kijk, zoek naar tekenen van onderscheid tussen ‘daar’ en ‘thuis’. Dat ik echt het gevoel heb naar iets ‘anders’ op weg te zijn.

Aanmoedigend woord: je gaat niet alleen als onderzoeker, maar ook om lekker te zingen!” (Veldnotities, 2-9-2013)

2 september 2013:

“Ik kom aanfietsen. Cafetaria de Zwaaiikom. Een paar oude mannetjes loopt naar binnen. Is dit het koor? Als ik naar binnenloop zie ik dirigent KvdW. Enthousiast, stelt me voor aan één (van de 2, naar later blijkt) voorzitters.

(...)

NB Geen enkele reactie op ‘Haren’. Terwijl ik verwacht had dat het wel een thema zou worden. Afwachten.

NB Wel reactie op Friesland: ‘Als je maar niet denkt dat het Fries volkslied op het repertoire komt’.” (Veldnotities, 2-9-2013)

3 september 2013:

“Vraag: komen ze voor de muziek?

Antwoord: ze komen vast voor van alles en nog wat. Daar komen we nog wel achter.

Maar als ik om me heen kijk tijdens het zingen zie ik 40 mannen geconcentreerd zingen, een uur en dan nog een [EBB: drie natuurlijk] kwartier. Ze bewegen mee op de muziek, ze doen hun best, ze lijken te genieten. Zeer geconcentreerd.

Ja, deze mensen komen ook voor de muziek.” (Veldnotities, 3-9-2013)

Wat ik wil

Sinds september 2013 ben ik lid van een shantykoor in het dorp Harkstede, zo’n tien kilometer van mijn woonplaats Haren, onder de rook van Groningen. Ik ben lid geworden van dat koor als onderzoeker – en de koorleden weten dat. Ik stel mijzelf de klassieke antropologische vraag, kernachtig geformuleerd door Clifford Geertz: “What the hell is going on here?” Wat gebeurt hier precies? En vooral: wat brengt deelname aan dit koor de leden?

Die laatste vraag is een indringende vraag naar het perspectief van de deelnemers, en dat is wat mij in onderzoek drijft. Ik wil begrijpen wat muziek – wat voor muziek dan ook – met mensen doet, wat het voor hen betekent. Vandaar mijn keuze voor de etnografie als onderzoeksvorm, want dat is precies wat de etnografie wil: het perspectief van de onderzochten achterhalen.

Waar die vraag vandaan komt is onduidelijk; ik zou een lang verhaal kunnen vertellen over mijzelf en zo door een zelf-analyse mijn eigen drijfveren kunnen blootleggen. Ik doe dat hier niet – maar voor dit type onderzoek is zo'n zelf-analyse wél uiterst relevant; het behoort wat mij betreft tot een van de standaarden van goed etnografisch onderzoek. Ik kom daar later op terug.

Een van de andere standaarden is dat je niet alleen helder bent over je eigen persoonlijke betrokkenheid tot je onderzoek, maar ook je theoretische veronderstellingen voortdurend thematiseert, al is het maar om verborgen vooronderstellingen en vooroordelen te expliciteren. Ik wil hier kort drie theoretische achtergronden noemen. Ten eerste: mijn theoretische achtergrond is gelegen in de 'theory of practice', met name zoals verwoord door de Duitse cultuursocioloog Andreas Reckwitz. Ik ga daar hier niet diep op in, maar wil een aantal punten aanstippen:

- De drager van onze samenleving en van cultuur zijn praktijken, of, anders gezegd: samenleving en cultuur bestaan uitsluitend in die praktijken
- Praktijken zijn de manieren waarop we dingen doen en dingen zeggen
- Die manieren zijn soms gedeeld en soms ook betwist – samenleving en cultuur zijn daarom nooit homogeen en altijd dynamisch
- Individuen bepalen hun cultuur en worden tegelijkertijd bepaald door hun cultuur
- Individuen zijn wezenlijk sociaal; het sociale is de essentie van het individu, niet een latere toevoeging

Met zulke uitgangspunten, zo'n visie, zo'n sociale ontologie als u wilt, zal het helder zijn dat het onderzoeksobject het dagelijks leven is – want dat is waar samenleving en cultuur zich bevinden. Ik ben dus niet geïnteresseerd in abstracties als 'muziek', 'de shanty', of 'het shantykoor'. Ik ben wel geïnteresseerd in dít shantykoor – of eigenlijk: ik ben geïnteresseerd in dít shantykoor als resultante van mensenwerk. Ik ben geïnteresseerd in wat de etnomethodologie – waar ik zo ook nog even op terugkom – 'doing being shanty-choir' zou noemen. In de manier waarop individuen ('members', zou de etnomethodologie zeggen, en dat is in dit geval passend want je bent inderdaad letterlijk lid van het koor) zich voegen naar hun ideeën wat een shantykoor is en dat in dat zich-voegen vormgeven. In hoe dat werkt, en in wat het hen brengt (en dat is een fundamenteel andere vraag dan de vraag waarom ze dat doen – want die vraag veronderstelt een doelgerichtheid in ons menselijk handelen waarvan het zeer de vraag is of die bestaat).

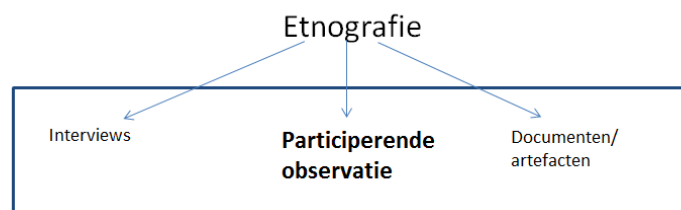
Ik noemde al de etnomethodologie, dat is de tweede theoretische invloed die ik wil noemen. Dat is helemaal geen methodologie, maar een zeer specifieke sociale theorie ontwikkeld door Harold Garfinkel halverwege de vorige eeuw. Het is een van de theorieën die nu valt onder de verzamelnaam 'theory of practice'. In de etnomethodologie ligt de focus op de methoden waarmee een bepaalde groep mensen (een 'ethnos') in haar handelen de samenleving tevoorschijn roept. Dat is – voor zover ik de etnomethodologie snap, want het is een moeilijke sociale theorie en Garfinkel's werk is moeilijk leesbaar (het wordt door sommigen omschreven als 'Heidegger vertaald door Google Translate') – dat is ook waar voor mij de aantrekkingskracht zit van de etnomethodologie: het bestudeert en beschrijft heel precies hoe wij, struikelend door het dagelijks leven, dat dagelijks leven voortdurend aan het vormgeven zijn, in voortdurende onzekerheid of datgene wat we doen situationeel adequaat is omdat wat in andere theorieën

sociale normen of wetten worden genoemd in werkelijkheid vage, meestal impliciete gedragsregels zijn die voor velerlei uitleg vatbaar zijn en die de sociale werkelijkheid ‘onderdetermineren’.

En ten derde noem ik graag de Grounded Theory. Grappig genoeg is dat dan weer niet zozeer een theorie als wel een methode – of eerder een methodologische benadering die sterk in de theory of practice is gefundeerd. Grounded Theory is een aanpak waarin je op empirische basis een theorie over een specifiek veld ontwikkelt. Dat veld is voor mij enerzijds heel specifiek het shantykoor in Harkstede, anderzijds heel algemeen menselijk muzikaal gedrag. En de empirische basis ligt precies in de etnografische methodes die ik gebruik: precies kijken, goed luisteren, mensen zelf aan het woord laten, je eigen vooronderstellingen thematiseren, en zo tot een plausible interpretatie komen, zodat er ook een antwoord komt op die vraag: “What the hell is going on here?”

Wat ik doe

Dat is dus wat ik wil: snappen hoe die 40 mannen in Harkstede en omstreken gezamenlijk de werkelijkheid van hun shantykoor vormgeven, en wat dat hen brengt. In dit paper wil ik ingaan op een methodologisch dilemma dat mij overviel en waar ik na enig nadenken mee in het reine ben gekomen. Om mijn shantykoor te snappen staan mij de etnografische methoden en technieken ter beschikking: participerende observatie, interviews, en document- en artefactstudie.

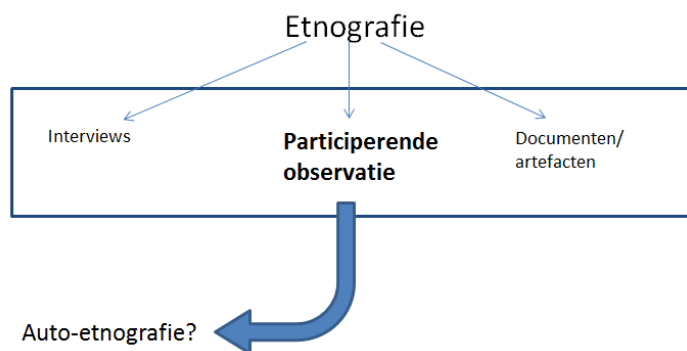
Participerende observatie is normaal gesproken de basis van etnografisch onderzoek – de ‘koninklijke weg’. In ‘traditioneel’ etnografisch onderzoek wordt uitgegaan van een distantie tussen onderzoeker en het onderzochte; de reis die de onderzoeker door middel van participerende observatie aflegt van outsider tot relatieve insider. Het is precies die reis die kennis oplevert. Maar als je onderzoek doet in je eigen cultuur, ontbreekt die reis. Je bent al insider, en de vraag is dus eerder hoe je de omgekeerde weg aflegt: hoe stel je jezelf in de positie van buitenstaander – hoe zorg je voor een ‘vervreemding van het eigene’?

In eerder etnografisch onderzoek gebruikte ik daarom het interview – om precies te zijn het narratief-biografische interview – als belangrijkste onderzoeksmethode in plaats van de participerende observatie; en ook in mijn onderzoek van dit shantykoor zullen interviews relatief veel gewicht krijgen. Dat is methodologisch niet vanzelfsprekend, omdat interviews door veel etnografisch onderzoekers met enig wantrouwen worden bekeken – maar dat is een ander onderwerp. Maar na afsluiting van dat eerdere onderzoek had ik bewust besloten om in het huidige onderzoek te kiezen voor een focus op participerende observatie, omdat ik graag wilde snappen welke rol participerende observatie kan hebben in etnografisch onderzoek in je eigen cultuur.

In de methodologische literatuur is sprake van een debat over de waarde van participerende observatie, van interviews, en eigenlijk van elke vorm van interpretatief onderzoek. Ik focus me

hier op de participerende observatie. Een belangrijk punt daarin is de rol van de subjectiviteit van de onderzoeker; zeker na de 'reflexive turn' in de culturele antropologie in de jaren tachtig (Clifford & Marcus) zijn er stromingen die radicale twijfel hebben omgezet in een nieuwe rol van participerende observatie: bijvoorbeeld die waarin de onderzoeker de onderzochten in positie brengt als co-onderzoeker of zelfs als hoofdonderzoeker (participative action research), die waarin de enige ambitie van het onderzoek is de onderzochten aan het woord te laten zonder enige vorm van interpretatie van de onderzoekers, of die waarin het onderzoek uiteindelijk niet de onderzochten tot onderwerp heeft maar waarin de onderzoeker zichzelf onderzoekt: auto-etnografie.

Participerende observatie behoudt zijn centrale plaats in etnografisch onderzoek, maar het object van onderzoek wordt eerder de onderzoeker dan de onderzochte.

Maar waar ik heen wil, uiteindelijk, is naar een etnografie die zich rekenschap geeft van de autobiografische drijfveren en bronnen van de onderzoeker zonder dat het onderzoek wordt gereduceerd tot een of een journalistieke rapportage. Evenmin wil ik toe naar een puur persoonlijke vorm van zelf-interpretatie; omdat ik de pretentie overeind wil houden dat etnografisch onderzoek “imaginative writing about real people in real places at real times is” (Geertz, 198, 141), dat etnografie er om gaat “(to) describe phenomena as they are, and not merely how we perceive them or how we would like them to be” (Hammersley & Atkinson, 2007, 16), “to learn about things outside ourselves, not knowable through introspection” (Davies, 1999, 17). Ik wil niet de kant opgaan van de auto-etnografie, dat een perspectief hanteert dat door Davies wordt omschreven als “ultimately pessimistic, unproductive and completely inward-directed” (ibid.).

De vraag is dan ook: hoe kan ik etnografisch onderzoek bedrijven in mijn eigen cultuur dat plausibel begrip oplevert van anderen als een externe werkelijkheid, en wat is de plek van participerende observatie in dergelijk onderzoek als dat niet louter auto-etnografisch wil zijn?

Wie ik ben?

Participerende observatie dus. Om dat te kunnen doen ben ik lid van het koor geworden. Ik heb gekozen voor ‘overt’ en niet voor ‘covert’ observatie – men weet dat ik onderzoeker ben en dat ik observeer. Dat is in het begin onwennig voor iedereen, en natuurlijk dreigt altijd verstoring van de ‘natuurlijke’ situatie – de onderzoeker die invloed heeft op het onderzochte, louter door zijn aanwezigheid (in die zin is elke vorm van onderzoek ‘participerend’). In de praktijk blijkt echter dat die verstoring niet fundamenteel is, zeker niet als participerende observatie lang duurt – en in mijn geval schat ik dat ik minstens drie jaar in het koor zal participeren. Wat er dan nog overblijft aan verstoring van de natuurlijke situatie moet niet gebagatelliseerd worden maar,

integendeel, juist gethematiseerd worden door de onderzoeker. Zeggen dat er geen probleem is helpt niet; het probleem onderkennen en rekenschap afleggen maakt het onderzoek navolgbaar en de resultaten plausibel.

De observaties worden vastgelegd in veldnotities, 'field notes' – het veldwerkdagboek van de onderzoeker. In mijn geval betekent dat dat ik, nadat ik dinsdagavond om half acht van huis ben gegaan en rond elf uur weer terugkom, nog een uurtje besteed aan het opschrijven van mijn observaties. Die observaties vallen in een aantal categorieën, die ik niet fysiek scheid (ik houd maar één dagboek bij) maar die wel herkenbaar zijn als losse tekstonderdelen:

- feitelijke observaties van de anderen: wie doet wat wanneer en waar (logboek)
- feitelijke observaties van mijzelf: wat doe ik, wat voel ik, wat doet de situatie met mij (reflectief dagboek)
- reflecties op de feitelijke observaties: vermoedens van verklaringen, eerste pogingen tot theorievorming, reflecties op het onderzoeksproces ('memo-ing')

Ondertussen is het voor mij duidelijker dan ooit dat hier niet 'een onderzoek wordt uitgevoerd'. *Ik* voer een onderzoek uit – en dat is heel iets anders. In mijn veldwerkaantekeningen lees ik dan ook, naast veel beschrijvingen en veel mogelijke duidingen, heel veel persoonlijke reflecties.

25/2/2014:

Ik heb, ergens tijdens de repetitie, een beeld van een optreden met een lange pauze waar ik met een aantal (ongedefinieerde) leden aan het 'hangen' ben zoals ik daar ook wel over droom met mijn andere bandjes, Een ideaal: een aantal goede vrienden – geen vrouwen – waar je tijd mee doorbrengt zonder iets van elkaar te moeten; je kent elkaar zo goed dat je niet hoeft af te tasten, de situatie is zodanig dat je nergens naar toe hoeft te werken, je kunt gewoon 'actief lui' zijn; je bent, je doet, zonder iets te willen bereiken. (...) Ik neem aan dat dit mijn particuliere manier van betekenisgeving is van deze sociale situatie – een verlangen naar incorporatie in je eigen leven zonder dat dit al gerealiseerd is. (Veldnotities, 25/2/2014)

Dat is maar één voorbeeld, een beschrijving van een heel persoonlijke associatie van mij, alleen begrijpbaar vanuit mijn biografie.

En tegelijkertijd merk ik dat ik me hier ook tegen verzet:

29/4/2014:

De angst voor één dwingende interpretatie, en voor een 'schone vorm'. En tegelijkertijd het besef dat deze angst veel te veel gewicht tekent aan de schrijver, de onderzoeker – ik hoor het mijn medekoorleden zeggen: "Waar maak je je druk om? Doe gewoon wat je moet doen!" Daar zit denk ik ook mijn afkeer van de super-interpretatieve auto-etnografische beweging: die overschatting van de eigen persoonlijkheid. (Veldnotities, 29-4-2013)

En ook die afkeer is wellicht weer begrijpelijk te maken vanuit diezelfde biografie.

Waar ik heen ga

U begrijpt, voor mij ligt een methodologisch puzzeltje: hoe verricht ik etnografisch onderzoek in mijn eigen cultuur met gebruikmaking van participerende observatie waarbij ik mij reflexief rekenschap geef van het interpretatieve standpunt van de onderzoeker zonder dat ik verval in

Ik sluit daarbij aan bij een stroming die bekend staat als de micro-etnografie: een stroming die etnografie bedrijft op basis van minutieuze studie van alledaagse praktijken, een stroming die in de literatuur soms 'neo-klassiek veldonderzoek' wordt genoemd, om het te onderscheiden van het klassieke veldonderzoek dat, gebaseerd op Malinowski, in participerende observatie de koninklijke weg van etnografisch onderzoek ziet.

Pleit ik daarmee voor etnografisch onderzoek dat simpelweg bestaat uit filmen en interpreteren? Geenszins. Serieus etnografisch onderzoek is nooit 'simpelweg'. Het is onderzoek dat op zoek gaat naar de interpretatiekaders van anderen; dat diepgaand kennis neemt van de leefwereld van die anderen door middel van participerende observatie; dat op grond van vele overwegingen kiest voor een uitgekende datamix van audio-visuele registraties, interviews en document-/artefact-studie, zodat uitspraken controleerbaar worden in hun empirische gegrondheid; en dat zich in alle fasen van het onderzoek (vraagstelling, theoretische en methodologische keuzes, dataverzameling, data-interpretatie, rapportage) voortdurend reflexief opstelt door voortdurend de vraag te stellen: wie spreekt hier?

Schuitje varen?

Ik wil dit paper graag afsluiten aan de hand van drie citaten uit mijn veldwerknotities.

19/9/2013

"Speelt misschien ook het volgende mee: we zijn geen zangers, we zijn leden van een shantykoor. Op een schip had je ook geen zangers, maar zeelieden. Iedereen deed alles samen, iedereen leverde zijn eigen bijdrage op zijn eigen manier. En het gaat om kracht, niet om schoonheid."

3/12/2013

"Het is een mannengemeenschap. Worden verhalen over prostaatkanker ook op deze manier gedeeld op verjaardagen en feestjes, of is het shantykoor een aparte gelegenheid? Juist vanwege het 'mannelijke' karakter? Is dit de plek waar mannen elkaars zorgen delen?

Een stapje verder: is het idee van de 'mannensamenleving' aan boord van een schip een deel van de aantrekkingskracht op de leden? Is dit - het delen van lief en leed als mannen onder elkaar - wat ze hier zoeken? (...)

NB Geen vrouw te bekennen tijdens de repetities - behalve de Chinese barkeeper. Komt het goed uit dat ze Chinees is (zodat ze minder 'vrouw' is?).

Vrouwen gaan wel mee naar de optredens - is de essentie van het koor dan de repetitie? Is "De Zwaikom" een schip?

Is de bus op weg naar Rhede [plaats van optreden] een schip? (Vrouwen mee?)

Opmerkingen op de website van vrouwen die zeggen dat ze gerustgesteld zijn dat mannen echt repeteren en optreden op avonden dat ze van huis zijn - in plaats van feesten -> het gedrag van de zeeman?"

3/12/2013

"In hetzelfde schuitje zitten'.

En ook: de teleurstelling - is dat het dan? Is dat de duiding? Zo snel? Sluit dit niet de mogelijkheid van andere interpretaties uit?

'Methodologische terughoudendheid.'

Elias: cultuur is het uitstel in de bevrediging van behoeften.

'Prinzip der Offenheit' (zie Flick et al., inleidend hoofdstuk)."

In de klassieke etnografie zouden deze veldwerknooties de belangrijkste databron zijn voor de onderzoeker. In de neo-klassieke etnografie leveren ze je de 'sensitizing concepts' waarmee je de data te lijf gaat. En die data zijn audio-visuele opnames van specifieke paktijken, interviewteksten, en documenten en artefacten. Met andere woorden: de metafoer van het schip als duiding van mijn shantykoor is niet het resultaat van mijn onderzoek; het is een interpretatie die moet worden aangetoond ook een daadwerkelijk empirische basis te bezitten in het empirische materiaal. Ik moet het kunnen horen en zien in de data – in de opnames van repetities en concerten, in de interviewteksten, in de documenten en artefacten die gebruikt worden.

Dat geeft, voor mij, aan wat etnografisch onderzoek moet zijn: het is niet een kwestie van 'deep hanging out', van 'talking the talk ánd walking the walk' alleen. Het is een precieze, uitgekende, tamelijk ingewikkelde en buitengewoon 'harde' vorm van onderzoek die ons – als geen andere vorm, denk ik – inzicht geeft in de beweegredenen van anderen. En als we iets hard nodig hebben in onze kennis over amateurkunst en kunsteducatie is het dat wel. Wij gaan er vaak te makkelijk vanuit dat wij, de specialisten, de professionals, weten waar het om gaat. Maar je eerst diepgaand en gedegen verdiepen in het perspectief van de ander maakt ons bewust dat er dikwijls een enorme kloof bestaat tussen wat wij vinden en wat anderen vinden. Je hoeft het hedendaagse politieke debat over de kunsten maar te volgen om te zien dat daar een basaal probleem ligt. En de oplossing ligt niet in het hardnekkig herhalen en onderbouwen van ons eigen perspectief. De oplossing begint bij het willen begrijpen van het perspectief van die anderen.

En daar kan de etnografie bij helpen.